

# Промова Леоніда Фінберга на церемонії вручення премії Фондації Омеляна та Тетяни Антоновичів

1.1. У радянські роки в Україні світова гуманітарна культура не розмовляла українською. Ані філософських, ані історичних, ані мистецтвознавчих, ані інших текстів європейських та американських сучасників, в українському дискурсі майже не існувало. Винятком із правила були лічені тексти журналу «Всесвіт», в якому, крім художньої літератури, друкувалася світова есеїстика. Певні статті можна було прочитати в самвидаві, проте це був привілей небагатьох. Словом з одного боку, в розвинутих культурах читачам були доступні сотні тисяч томів світової гуманітарної думки, а нам пропонували жуйку, майстерно препаровану комуністичними ідеологами. Після здобуття незалежності – в постколоніальній, пострадянській, посттоталітарній Україні гуманітарні науки за світовими зразками треба було розбудовувати майже з нуля.

1.2. Аналогічна ситуація була і з осмисленням власної історії: не тільки в масовій свідомості, а й у переважній більшості співгромадян **домінували радянські версії минулого**. Більшовицький заколот називали Великою Жовтневою революцією; московську окупацію України – громадянською війною; знищення незалежного селянства – соціалістичною колективізацією тощо. Пам'ять про голодомор 30-х років стерли на всіх рівнях – офіційному, громадському і навіть приватному.

1.3. **З чого починати?** Явно чи неявно це питання було ключовим для кожного з нас та й для усієї нації. В повісті званої білоруської письменниці Світлани Алексієвич є такий епізод: молодих медсестер скидають на парашутах на місце, де тільки-но закінчився бій. Убиті, поранені, крики, кров... З чого починати? «Спробуй допомогти тим, хто вже не має сили кричати», - радить сивий борець.

1.4. **От і ми почали з найболючішого – з історії** – треба було віднайти своє історичне підґрунтя, впорядкувати могили, героїв назвати героями, а катів – катами. Проте цей процес триває й досі, і спротив йому шалений.

1.5. Але тільки історією жити неможливо. **Треба було розбудовувати матрицю гуманітарної культури**. До цього процесу долучилися і ми з Костянтином Сіговим. Він започаткував видавництво «Дух і Літера», до співробітництва в якому невдовзі запросив і мене. Ми організували також науково-дослідні центри: він – європейський гуманітарний, я – юдаїки. А з часом спільно і часописи – загальногуманітарний «Дух і Літера» та єврейської історії та культури «Єгупець», які виходять і по сьогодні.

\* \* \*

2.1. **«Дух і Літера» – одне з провідних університетських видавництв**. Ми намагаємося видавати книги, що сприяють подоланню прірви між українською та світовими гуманітарними культурами. Ми обрали такі спеціалізації:

2.11. **Світова гуманітаристика 20 та початку 21 століття як наша домінантна позиція** (хоча додавали і класику: Монтень, Паскаль...) Основним ідеологом виступає Костянтин Сігов – один із найбільш обізнаних в цих текстах українських інтелектуалів.

**2.12. Тексти української гуманітарної думки, альтернативної радянській** (здебільшого це тексти з дисидентських кіл – Василь Стус, Іван Дзюба, Михайлина Коцюбинська, Гелій Снегірьов, Зиновій Антонюк, Мирослав Маринович, Семен Глузман, Валерій Марченко та інші...

**2.13. Новітня християнська література (чимала частка наших видань) та свідчення правди лицарів віри, незалежно від конфесій** – православних, католиків, греко-католиків, рабинів (Олександр Глаголев, Андрей Шептицький, Девід Кахане та інші).

**2.14. Юдаїка** – від перших текстів про єврейську історію в Україні, літературу та мистецтво – до перекладу більш ніж 1000-сторінкового знаного Оксфордського підручника з юдаїки.

**2.15. Сучасна українська гуманітарна думка** – тексти композитора Валентина Сильвестрова, кінематографіста та митця Сергія Параджанова, філософа Сергія Кримського, літературознавця Мирона Петровського, культуролога Вадима Скуратівського, філософа Віктора Малахова, культуролога Марини Новикової, письменника Юрія Щербака та інших...

**2.16. Мистецтво України** – альбоми сучасних українських художників, про яких ще буде говорити світ: Бориса Егізаряна та Павла Макова, Марка Епштейна, Галини Григор'євої, Ольги Рапай-Маркіш, Юрія Химича, Йосипа Островського, Бориса Лекаря, Світлани Корсунської, Зої Лерман та інших...

**2.2. Усього за ці 20 років ми видали близько 400 книг**, кожна з яких – планета, гідна уваги. Це не тому, що ми, а тому, що вони – Ханна Арендт і Сергій Аверинцев, Януш Корчак та Поль Рікер, Емануель Левінас та Карл Мангайм, Бруно Шульц та Богуміла Бердиховська, Чеслав Мілош та Ярослав Пелікан... Ортега-і-Гассет, Збігнєв Ґерберт, Райхард Козелек, Леонід Череватенко, Яцек Куронь, Данило Яневський та Каліст Уер. Цей список легко продовжити.

**2.3. Навколо видавничих проєктів сформувалися українські школи перекладу філософської, історичної, культурологічної та теологічної літератури.** І імена Олега Хоми із Вінниці, Андрія Павлишина зі Львова, Олексія Панича з Донецька чи Володимира Каденка з Києва означили якість цих текстів.

Перекладаємо з десятків мов, серед яких, окрім європейських, є і давньояпонська, і арамейська. Можна сказати, що сформувалася певна культура видань світової гуманітарної літератури. Звичайно, я тут говорю не тільки про наше видавництво, а і про наших колег, найперше з «Критики», «Академії», «Родоводу», «Смолоскипу», часопису «Ї», Українського католицького університету та деяких інших.

**2.4. Цього в українській культурі не було майже століття:** «то до війни, то війна, то після війни, а інших часів не було», – як говорив знаний дослідник Аркадій Беленков.

**2.5. Проте було інше – видатні перекладачі художньої літератури**, чия роль у збереженні та розвитку української культури ще належно не оцінена. Мова про геніальні переклади світової прози та поезії Максима Рильського, Миколи Зерова, Григорія Кочура, Миколи Лукаша, Анатолія Перепаді, Михайла Москаленка, Мара Пінчевського, Євгена Поповича та багатьох інших.

2.6. Із сотень видань «Духа і Літери» назву – за браком часу – лише кілька: **«Кобзар»** з ілюстраціями Василя Седляра, **«Європейський словник філософій»** - три томи тлумачних текстів про основні категорії філософії Європи і світу та Оксфордську **«Єврейську цивілізацію»** – одне з найкращих світових видань про юдаїзм та юдаїку.

2.7. **Наша видавнича діяльність спирається на роботу двох наукових центрів.** Зупинюся на Центрі юдаїки НаУКМА, та сподіваюсь, що ще буде нагода Костянтину Сігову розповісти про Центр європейських гуманітарних досліджень.

\* \* \*

3.1. **Знов-таки, 5-хвилинний звіт про більш ніж 20 років роботи.** Мовою цифр – це понад 100 книг, майже 50 мистецьких та історико-культурних виставок, зокрема кілька в Національному художньому музеї України, Державному музеї Тараса Шевченка, в музеях Фрайбурга та Лондона, в численних мистецьких галереях.

3.2. **Все починали майже з нуля** – в Україні не було спеціалістів з юдаїки, які могли б передати хоч якийсь досвід - Голокост, опісля – сталінські репресії забрали майже всіх. В еміграцію, зневірившись, від'їхали останні професіонали... З часом, я сподіваюсь, ми напишемо свою історію цих 20 років.

За браком часу зупинюся на деяких результатах діяльності.

3.3. **Постала українсько-єврейська солідарність інтелектуалів**, започаткована в радянських тюрмах і таборах, продовжена сотнями наших спільних акцій у протистоянні українофобії та антисемітизму. Разом нам вдалося змінити радянські ідеологеми в оцінках історії, вплинути на формування більш толерантних психологічних установок людей молодших поколінь. З досвіду останніх акцій – спільні заяви та дії – реакція на вандалізм харківських провокаторів, які варварськи знищили меморіальну дошку пам'яті видатного українського вченого Юрія Шевельова. Проте не в наших силах за короткий історичний період подолати стереотипи масових упереджень. Дуже обмежені наші можливості в разі ксенофобських кампаній, від яких ми не захищені. Наша зброя – лише слово та наша солідарність, перевірена роками.

3.4. **Ми започаткували перші академічні студії з юдаїки** в Києво-Могилянській академії – проект одного з учасників Гельсінської групи Йосифа Зісельса, в Католицькому університеті – проект професора Ярослава Грицака. Ці програми ще зовсім молоді, проте вже можемо говорити про перших фахівців молодшого покоління з юдаїки, перші професійні переклади текстів з їдишу та івриту. Становленню їх допомагають також європейські, американські та ізраїльські університети. Маємо велику надію, що молоді науковці продовжать започатковане нами – дилетантами(?): інженерами Валерією Богуславською, Тарасом Возняком та Леонідом Фінбергом, біологом Зіновієм Антонюком та лінгвістом Мартеном Феллером.

3.5. **Зроблені перші кроки і в дослідницьких проектах.** Зупинюся лише на одному з них: **художня студія Культур-Ліги**, (Григорій Казовський) що діяла в Києві за часів Симона Петлюри та гетьмана Скоропадського. Тоді у столиці України під кулями видавали 40 % єврейських книг Європи мовою їдиш, організовували художні виставки, відкривали музеї та видавали ілюстровані книги Марк Шагал, Елієзер Лисицький, Марк Епштейн, Абрам Малевиш... Сара Шор, Іссахар-Бер Рибак,

Олександр Тишлер та Йосип Чайков. Ми відкриваємо ці сторінки історії для себе та світу.

3.6. А поруч працювали геніальні українські митці – бойчукісти. **«Кобзар» з блискучими ілюстраціями Василя Седляра ми вже видали двічі.** Жодна з десятків графічних робіт майстра не збереглася. Все знищили комуністичні варвари. Та і «Кобзар» спотворювали – редагували тексти Тараса Шевченка. Сучасне видання книги підготовлено до друку в Центрі юдаїки НАУКМА. Так само, як і художній альбом про один з найкращих сучасних театрів Європи – «Дах» Влада Троїцького ще десятки книг та мистецьких альбомів з-поза меж юдаїки. Серед останніх – Альбом колажів Сергія Параджанова та книга про поетику його геніальних фільмів.

\* \* \*

4.1. Наша діяльність – є складовою життя славетного Університету «Києво-Могилянська академія», становленню якого суттєво допомагало і подружжя Антоновичів. Ми працюємо за сприяння колег з університету. Чимала кількість наших співробітників – випускники, магістри, аспіранти НАУКМА. В той же час численні міжнародні конференції, семінари, лекції авторів книг видавництва – знаних світових учених та громадських діячів – є складовою навчального процесу університету. Тільки за останні роки в університеті відбулися лекції всесвітньовідомих учених Жоржа Ніва, Сергія Аверинцева, Адама Міхніка, Поля Рікера, Чарльза Тейлора...

4.2. Розповідаючи про наш доробок, **мені б зовсім не хотілося малювати райські кущі.** Я розповідаю лише про перші кроки, за якими, сподіваюсь, будуть наступні. І я, і мої колеги бачимо і віримо в такі перспективи.

\* \* \*

## 5. Деякі виклики сьогодення

Розповівши про зроблене, хочу дуже коротко окреслити деякі виклики сьогодення, як я їх розумію.

5.1. Окрім **необхідності включення в український духовний простір світової гуманітарної спадщини**, хочу звернути увагу ще на деякі проблеми, які треба розв'язувати.

5.2. Кожна культура на певному етапі свого розвитку формує певні національні канони. Шлях посткомуністичного розвитку, який ми пройшли за останні 20-30 років, означений дослідженнями вітчизняної історії та культури – на рівні сучасних професійних знань. На сьогодні цей доробок існує в численних текстах-книгах, статтях, фільмах тощо. Він є надбанням національної гуманітарної еліти (частини її), але маловідомий широкому загалу і, найперше, молоді.

5.3. Одним з надтермінових завдань вважаю **необхідність певної канонізації цього доробку.** Як видавець бачу це як низку антологій(хрестоматій) з української історії, літератури, які акумулюють кращі тексти вітчизняної культури. Імена Сергія Єфремова та Андрея Шептицького, Миколи Зерова та Володимира Свідзинського, Віктора Петрова-Домонтовича та Олександра Архипенка, Григорія Гавриленка та Івана Світличного, Василя Стуса та Валентина Сильвестрова, Сергія Параджанова та Михайла Бойчука, Василя Седляра та Тетяни Яблонської повинні заступити місця

радянських героїв та авторитетів. Це наше завдання, можливо, й більше – **обов'язок** перед майбутнім, перед своїми дітьми та онуками.

5.4. Український гуманітарний простір живе **поруч** з потужним **російським**. Так склалося історично, що чимала частина наших співгромадян текстів з української філософії, історії та мистецтва не знає чи майже не знає. Вони живуть, читають російські книги, журнали, газети, дивляться російське телебачення. Це реальність, з якою треба навчитися жити, одночасно усвідомлюючи і велич російської культури. Сприймаймо це як виклик для українських інтелектуалів.

5.5. **Непропорційно великий вплив російської духовної культури** має бути збалансований включенням в український духовний простір надбань інших народів світу. Переклади текстів велетнів польської, французької, німецької, італійської, іспанської, американської та інших культур – наш внесок в ці перегони.

5.6. Розвиток високої культури в усьому світі не є самоокупним. Він потребує державних інвестицій та коштів благодійників. Довгий час – більш ніж 15 років – лівову частку перекладів українською фінансував Міжнародний фонд «Відродження», заснований Джорджем Соросом. Державна підтримка наших зусиль мінімальна. Очевидна корупційність майже не лишає надії на зміну ситуації в найближчому майбутньому. Проте ми вчимося робити перші кроки в діалозі з владою та із заздністю вивчаємо досвід сусідів чи то з Німеччини, чи то з Польщі.

5.7. Робить перші кроки й український бізнес, навчаючись благодійності. Найбільш ефективними видаються фонди Пінчука та Ахметова, чий вплив досить помітний. Ці бізнесмени – першими у країні – створили благодійні фонди, які працюють відкрито, і їхні внески в культуру досить значні. Але країна потребує сотень таких благодійників, а їх одиниці.

\* \* \*

6.1. Названі та неназвані проблеми розвитку української духовної культури значною мірою залежать від міри зрілості й відповідальності українських інтелектуалів. Важливе чітке усвідомлення цілей, пошук сильних лідерів, організація ефективного менеджменту та значна кількість креативних національних і місцевих проектів та програм. Необхідна стаєрська, а не спринтерська стратегія дій, запас терпіння та наполегливість.

6.2. **Віднайдемо шляхи для свого розвитку, найперше спираючись на світові культури та на власну духовну спадщину** – більш адекватно зрозуміємо себе та розбудуємо свій духовний простір. Енергія звільнення від поневолення – величезна енергія. Проте і змарнувати її легко.

6.3. Виклики для людини, для нації, для культури є далеко не тільки за часів війн та революцій. Вони є щодня. Своєчасно почуті потенційні загрози, адекватно артикульовані лідерами проблеми майбутнього – велика зброя інтелектуалів. Бачу в цьому надзавдання для української інтелігенції.

6.4. І хочу закінчити мій виступ словами Адама Міхніка: *«Ми пережили фундаментальну трансформаційну кризу і зараз у нас є проблеми. Як у всіх. І мабуть, як завжди. Хіба це не підстава для оптимізму?»*.